

<https://doi.org/10.53656/ped2021-9.06>

*Connection Formal – Non-formal Education
Свързаност формално – неформално образование*

ЗАКОНОДАТЕЛНИ, ОРГАНИЗАЦИОННИ И УПРАВЛЕНСКИ ОСНОВИ ЗА СВЪРЗАНОСТТА МЕЖДУ ФОРМАЛНОТО И НЕФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

**Гл. ас. д-р Атанас Генчев
Мария Найденова**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се прави теоретичен анализ на нормативната уредба в страната по отношение на възможностите, регулациите и условията за осъществяване на интегрирани (извънкласни или извънучилищни) дейности, съчетаващи формално и неформално образование. Водещ метод за извършеното качествено изследване е анализът на документи, който в случая обхваща сферите на образователното и социалното законодателство. На тази основа различните форми и дейности за по-индивидуализирани и диференцирани занимания се анализират паралелно като педагогическа, но и като специфичен вид социална работа в подкрепа на техните интереси и заложиби, както и за тяхното личностно и професионално развитие. Посредством тези функции се очертават възможностите на неформалното образование и социалната работа да подкрепят в единство образователната система и нейните институции. Специално внимание е отделено и на приноса на неформалното образование към целите на социалната работа.

Ключови думи: извънкласни дейности; неформално образование; социална работа; нормативна уредба

Обосновка на изследването

Преплитането на формалното, неформалното образование и социалната работа на терена на извънкласните дейности в българското училище през последните години е вече неоспорим факт. Това преплитане е подкрепено от актуалните европейски политики в образованието и социалната работа, които нашата страна прилага. Настоящата статия разглежда този актуален проблем през призмата на съществуващите национални, законодателни, организационни и управленски основи за провеждането на извънкласните дейности сред деца и ученици в образователните институции. Значимостта на това теоретично проучване е в разкриването на двояката връзка между релации

формално – неформално образование и образование – социална работа, които показват средата на извънкласните дейности, от една страна, а от друга – нормативно-организационното им обезпечаване и управление.

За целите на изследването е осъществен документален анализ на широк набор от нормативни документи в полето както на образованието, така и на социалната работа, които директно или индиректно адресират необходимостта и възможността за сближаване между формалното и неформалното образование.

Специализираната литература, посветена на анализа на документи като изследователски подход, го представлява като една систематична процедура за преглед и оценка на документи от всякакъв тип. Именно разглеждането на различни документи е посочвано като основен елемент и съставна част от качествено изследване в продължение на много години. Според Bowen (Bowen 2009) пред последните години се наблюдава увеличаване броя на докладите, научните изследвания и статии, в които анализът на документи е съществен елемент на методологиите, базирани на качествени или смесени изследвания. Подобно на други аналитични методи в качествено изследване, анализът на документи изисква данните да бъдат изследвани и интерпретирани, за да се извлече и синтезира определен смисъл и да се опише търсено разбиране. За да се достигне до съществен анализ, О'Леари посочва, че изследователят трябва да премине през определен набор от стъпки не само преди, но и по време на анализирането (O'Leary 2014). Изборът именно на този научен метод позволи ясно да се очертаят различните връзки и пресечни точки между формалното и неформалното образование и между образоването и социалната работа.

Представянето на документния анализ е структурирано в две части. Първата е насочена предимно към нормативното третиране на свързаността между формално и неформално образование в актуалните водещи политически документи за българското училищно и предучилищно образование. Фокусът на втората част е свързан с измеренията на образованието като социално-педагогически феномен и практика, реализираща се в полето на социалната работа. Този интердисциплинарен подход ще позволи да се направят изводи, които паралелно обясняват и прогнозираят споделеното развитие на две от най-значимите обществени сфери на духовност и единение.

Връзка между формалното и неформалното образование на ниво училище

Как е регламентирано навлизането на неформалното образование в сферата на училищното и в частност как се регламентира организацията за провеждането на извънкласни дейности с деца и ученици в училище?

Множество са политиките за насърчаване развитието на най-разнообразни дейности в училище, осъществявани извън учебния процес, които стимули-

лират училищата, учениците, родителите и представителите на външни лица да вземат участие в тези активности. Поради ред специфични особености в новия Закон за предучилищното и училищното образование извънкласните дейности са с различно очертани граници, за разлика от заложените основи и параметри, които формалното образование трябва да спазва на ниво училище (*средно образование*). Това обуславя ред изисквания към компетентните управленски органи в образованието и към образователните институции да регламентират по по-ясен начин параметрите относно организирането и осъществяването на извънкласните дейности в училище.

При анализа на настоящата нормативна уредба се забелязва ясна разлика с предходната такава – в отменения Закон за народната просвета терминът „извънкласна дейност“ бе ясно регламентиран и рамкиран с държавните образователни изисквания¹⁾. Разглеждайки обаче Закона за предучилищното и училищното образование, този термин вече не се среща. Въпреки това една от основните цели на образованието в България, описана в този закон, е да подпомогне именно валидиране на компетентностите, които децата и учениците постигат чрез *неформалното* учене и занимания. В закона много ясно е дефиниран терминът „неформално обучение“ – *„Неформално обучение е обучение, което се извършва като организирана дейност извън системата на предучилищното и училищното образование, но не води до завършване на клас, етап и степен на образование и/или до придобиване на професионална квалификация“*²⁾. Организираната учебна дейност в сградата на училището или чрез сътрудничеството между училището и външни за него лица, нерегламентирана и невлизаща в състава и параметрите на държавните учебни планове за децата и учениците, може да се нарече извънкласна. Всяка една учебна дейност от такъв тип трябва и се развива само по желание и с разрешението на учениците и родителите с цел удовлетворяване на техните индивидуални потребности, нужди и допълнителни интереси.

В новия Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО) тези дейности са разглеждани и като „занимания по интереси“, които са част от допълнителната подкрепа, която може и трябва да бъде оказвана на учениците. В чл. 181 в Наредбата, регламентираща всички граници на общата и допълнителна подкрепа в училище – Наредба за приобщаващото образование, тези дейности са определени с ясна насоченост: *„за развитие на способностите и на компетентностите на децата и учениците, за изява на дарбите им в областта на науките, технологиите, изкуствата, спорта, глобалното, гражданското и здравното образование, както и за придобиване на умения за лидерство“*³⁾. В тази Наредба може да се открият почти всички очертания за организирането и провеждането на заниманията по интереси. Дефинирани са изискванията за времето на провеждане – задължително извън часовете по учебен план, по време на целодневния престой и подготовка на децата в училището (*най-вече*

за учениците от начален етап с цел разнообразие на учебния ден) или дори през почивните и ваканционни дни. Посочва се точният процент (40%) от всички организирани неформални дейности, които трябва да бъдат разпределени в специфични тематични направления – „Дигитална креативност“, „Природни науки“, „Математика“ и „Технологии“⁽³⁾. Това въщност далеч не покрива всички интереси и потребности на учениците. Ясно са дефинирани изискванията и за това кой може да ръководи тези дейности. Това може да бъдат „педагогически и други специалисти от училището или външни за него физически лица и представители на юридически лица, включително от други образователни институции“⁽³⁾. С цел лесно управление и централизация на процесите в системата на средното образование, от Министерството на образованието е създадена специална информационна система за заниманията по интереси, която училищата и всички формални институции, неформалните организации физическите и юридическите лица да използват⁽⁴⁾. В нея ежегодно се регистрират всички дейности, които се провеждат в училище.

След като ЗПУО дава ясни насоки за организацията и осъществяването на извънкласните дейности, то от първостепенния разпоредител с бюджет, според вида на училището, трябва да бъдат определени условията, по които ще се кандидатства за изпълнението на всяка от дейностите.

За общинските училища това е общината, а за частните – собственикът. Всяка община изработва и гласува на Общински съвет конкретни правила за осъществяване на извънкласни дейности в училищата, намиращи се на територията на съответната община. Училището, от своя страна, в лицето на педагогическия съвет, който се явява орган за управление в институцията, трябва да гласува собствен ред и да утвърди своя програма за занимания по интереси, както и правила, разработени по държавните и общинските или частни такива. В тези правила се посочват сроковете, по които ще се движи организацията на заниманията, както и образците на заявления и скалата за оценяване, по която се подбират кандидатите. В Правилата за осъществяване на извънкласни дейности в общинските училища на територията на Столична община⁽⁵⁾ е направено описание на скалата за оценяване, като са посочени различни параметри с определени минимума и максимуми на точките, които могат да достигнат:

- образователна степен на учителя;
- наличие на допълнителна професионална квалификация;
- професионален опит на преподавателите;
- изготвена специална програма за обучение по дейността;
- целеполагане и информация за очакваните резултати;
- предложение за цена на обучение за 1 астрономически час.
- социална отговорност.

Съгласно програмата за провеждане на занимания един кандидат може да

събере максимален брой точки (100 т.). В постановлението се описва подробно и начинът на провеждане на конкурса. В условията е посочено, че кандидатите се оценяват само по документи. В тази връзка и при така поставените условия, за Столична община липсват някои параметри на субективност и предпочитания при подбор на специалист, които в условията на качественото образование са наложителни, особено когато учениците и родителите вече са работили, познават и обичат своя учител.

В заключение трябва да се отбележи, че в анализирания официален документ организацията на заниманията по интереси, предоставяни като услуга в училището, са ясно регламентирани. Всичко това дава свобода на общините, частни лица и други институции да организират най-различни проекти и да предлагат разнообразни дейности по интереси в планове за развитие, които да насърчават участието на всички заинтересовани страни във все по-разнообразни извънкласни дейности:

- Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030;

- Национална програма за финансиране на занимания по интереси;

- Национална програма „Училището – територия на учениците“ и др.

Анализът на действащата нормативна уредба показва, че условията за осъществяване на извънкласни дейности за децата и учениците в страната са достатъчно ясни, добре регламентирани и нормативно определени. На организационно равнище остава интересен въпросът има ли достатъчно добре развити норми и обхват на дейностите, а в управленски аспект – има ли ясно регламентиран контрол.

Връзка образование – социална работа

Каква е ролята на актуалните европейски политики в образованието и социалната работа за напредъка в сферата на сближаването между формално и неформално образование?

Освен обвързаността между формалното и неформалното образование на ниво училище за целите на настоящото изследване е необходимо да се разгледа и тази между образованието и социалната работа. Всъщност актуалните европейски политики по отношение на социалната сфера и развитието на човешките ресурси могат да се проследят чрез политиките, свързани с развиването на социалната работа и отдаване на все по-голямо значение на образованието във всичките му форми. Връзката на социалната работа и образованието е най-пряко видима по отношение на сферата на трудовата заетост и личностното развитие.

Вече са разработени или все още се доразработват и актуализират редица нормативни документи на общоевропейско ниво, като „Нова стратегия за растеж през следващото десетилетие“, „Визия за приноса на Европейския съюз

за социални права (ЕССП) към социален и справедлив преход за постигане на климатично-неутрална, дигитализирана и съобразена с демографските промени Европа“, „План за действие за прилагане на ЕССП“ или новата визия на Европейската комисия е „Силна социална Европа чрез справедливи преходи“ (сом(2020)14 от 14.01.2020)⁶⁾). По-конкретно в Оперативната програма „Развитие на човешките ресурси“ 2021 – 2027 се обръща специално внимание на следните направления, които имат пряко отношение към връзката между социалната работа и различните форми на образование:

1. **Равни възможности и работни места за всички**, където са включени дейности като:

А. Овластяване на хората чрез качествено образование, обучение и умения:
– ключова роля на уменията;
– ключова роля на образованието и обучението за изграждане на умения (вкл. валидирането на неформално придобити умения);
– съвместна работа на национални и регионални правителства с работодатели, работници, учители и обучители.

Б. Подкрепа за професионалната мобилност и икономическото възстановяване:

– достъп до навременна и специфична за всеки подкрепа за повече шансове за качествена работа или започване на бизнес.

В. Подкрепа за създаването на повече работни места в социалната икономика.

2. **Справедливи условия на труд**

– Подобряване на работните условия на работещите на дигитални платформи.

– Дигитализация и преодоляване на дискриминацията и излагането на рискове за физическото и умственото здраве.

– Социален диалог за справедливи условия на труд.

– Трудовата мобилност и условия на работа.

3. **Социална защита и включване**

А. Осигуряване на висока социална защита:

– социална солидарност; стандарти на социалната защита;

– достъпно здравеопазване и здравословен начин на живот.

Б. Борба с бедността и изключването:

– бедността в семействата и детската бедност;

– преодоляване на ромското изключване⁶⁾.

Развитието на социалната работа в горепосочените направления и дейности разчита изключително на образованието – както формалното през разширяване и подобряване на качеството на професионалното образование и обучение, така и през неформалното през валидирането на придобитите неформални умения. Може да се каже, че темата „табу“ допреди няколко

десетилетия по отношение на признаването на неформалното образование вече окончателно е преодоляна. Валидирането на придобити по неформален образователен път умения и по този начин изравняването им с придобитите от формалното образование показва еднаквата им значимост по постигане на една и съща в крайна сметка цел и за двете постигане на високи нива на социална адаптивност на пазара на труда и в социалното развитие на личността. Тази цел може да се каже, че е крайна и по отношение на социалната работа.

Образованието също е свързано със социалната работа, особено що се касае до осигуряването на условия и ресурс за обучение за категориите лица в обществото, за които то е трудно достъпно поради социално-икономическото си или психофизическото си състояние. Ресурсът може да се изразява както в личностно развитие и социална подкрепа, така и в материално осигуряване на средства и условия, учебна среда и пособия. Осигуряването на този ресурс в рамките на социалната работа се осъществява през програми и мерки за включване на младежи и лица в неравностойно положение в субсидирано обучение и заетост, в мотивация, професионално, кариерно и личностно консултиране и подкрепа, в директно материално и финансово подпомагане.

Горепосочената релация на социалната работа с образованието се подкрепя и при представянето на текущите промени в дейностите на ОПРЧР 2021 – 2027. В новия програмен период се открояват следните примерни дейности по приоритет 1 и 2, имащи отношение на връзката между социалната работа и образованието:

- „11. Подкрепа за развитие на социалните предприятия и на цифрови умения на работещите в тях“⁽⁶⁾;
- „13. Подкрепа за провеждане на обучения на служителите и работниците в социалните предприятия; валидиране на придобитите умения на работното място в социалното предприятие (особено за лица с увреждания) с цел интегриране на пазара на труда.“⁽⁶⁾ (приоритет 1, специфична цел – СЦ 1);
- „1. Създаване на учебен център за „ограмотяване“ и обучение;
- 2. Създаване на център за валидиране – неформално и формално придобити умения и компетентности;“⁽⁶⁾ (приоритет 1, СЦ 2);
- „6. Практики, насърчаващи професионалната и географската мобилност на заетите лица“⁽⁶⁾ (приоритет 1, СЦ 3.2);
- „1. Целева подкрепа за повишаване на квалификацията и преквалификация на заети лица, вкл. на заети лица в риск от загуба на работа вследствие на реструктуриране на икономиката“⁽⁶⁾ (приоритет 1, СЦ 4) ;
- „1. Разработване на мерки за активно приобщаване с цел подобряване на пригодността за заетост на уязвимите групи чрез интегрирана подкрепа и индивидуализиран подход – рехабилитация, обучение, др.“⁽⁶⁾ (приоритет 2, СЦ 1) ;

– „5. Специализирани подкрепящи мерки на работните места за хората с увреждания, вкл. менторство, наставничество; предоставяне на средства за адаптивност (например технически помощни средства) и други с оглед постигане на устойчивост на заетостта“⁽⁶⁾ (приоритет 2, СЦ 1).

В социалната сфера като пример за организация, реализираща на практика посочените дейности на национално ниво, може да се посочи Центърът за развитие на човешките ресурси и регионални инициативи (ЦРЧРРИ)⁽⁷⁾. В него „обученията се финансират със средства от Националния план за действие по заетостта (НПДЗ) за 2020 г. и са предназначени за безработни лица, регистрирани в бюрата по труда по местоживеене“⁽⁸⁾. На регионално и местно ниво реализиращи дейностите, от своя страна, са дирекции „Служби по заетостта“, дирекции „Бюра по труда“, както и някои социални услуги, предоставяни в общността, като:

- Социален учебно-професионален център;
- Център за социална рехабилитация и интеграция;
- Център за обществена подкрепа;
- Център за работа с деца на улицата;
- центрове за бежанци;
- център за настаняване от семеен тип;
- преходно жилище;
- защитено жилище;
- наблюдавано жилище .

Също и в някои специализирани институции за предоставяне на социални услуги за деца, като социално-поправителен интернат, възпитателно-учебен интернат и др. Преплитането на социалната работа и образованието в националното законодателство се вижда в следните нормативни и поднормативни актове, като Закона за насърчаване на заетостта⁽⁹⁾, Правилника на Закона за насърчаване на заетостта⁽¹⁰⁾, Националния план за действие по заетостта, Закона за професионалното образование и обучение⁽¹¹⁾, що се касае до организирането, управлението и ресурсното осигуряване на програмите и мерките за обучение и заетост. В Наредбата за критериите и стандартите за социални услуги за деца пък се гарантират правата на децата във връзка с участието им в образователния процес и подготовка според чл. 38 по отношение на формалното и чл. 39 по отношение най-вече на неформалното образование – „доставчикът подкрепя и насърчава децата да участват в подходящи за тях дейности през свободното си време и да развиват своите умения и таланти“⁽¹²⁾.

В заключение, може да се каже, че релацията социална работа – образование е ясно нормативно изразена както на европейско, така и на национално равнище. Също така перспективите и приоритетите на общоевропейско ниво са по посока задълбочаване на тази взаимосвързаност и разширяване на формалното образование с неформалното за постигане на една устойчива и справедлива социална Европа.

БЛАГОДАРНОСТИ

Авторите изказват благодарност на Фонд „Научни изследвания“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ за финансовата подкрепа на проект 80-10-29/2021 г. на тема „Концептуални и приложни измерения на свързаността между формалното и неформалното образование“, част от който е и представеното в статията изследване.

БЕЛЕЖКИ

1. Закон за народната просвета, отменен със Закона за предучилищното и училищното образование – Обн. ДВ. бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г.
2. Закон за училищното и предучилищно образование, в сила от 01.08.2016 г. [Online] [Viewed 15.09.2021]. Available from: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>
3. Наредба за приобщаващото образование, 2017, Обн. ДВ. бр.86 от 27.10.2017г. [online], [Viewed 15.09.2021] Available from: <https://bit.ly/3BUes2Y>
4. Официален сайт на Електронната платформа за търсене и предлагане на занимания по интереси [online], [Viewed 15.09.2021] Available from: <https://class.mon.bg/>
5. Правила за осъществяване на извънкласни дейности в общинските училища на територията на Столична община [online], [Viewed 15.09.2021], Available from: <https://sofia.obshtini.bg/doc/3073241>
6. Презентация подготовка за програмен период 2021 – 2027. Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2021 – 2027 на второ заседание на ТРГ от 28.01.2020. МТСП [online], [Viewed 10.09.2021], Available from: <https://esf.bg/vtoro-zasedanie-na-trg-2021-2027/#>
7. Официален сайт на Центъра за развитие на човешките ресурси и регионални инициативи – <https://chrdri.net/>
8. Каталог за 2020 на курсове за професионална квалификация и обучения по ключови компетентности. Център за развитие на човешките ресурси и регионални инициативи [online], [Viewed 10.09.2021], Available from: <https://chrdri.net/sites/default/files/katalognpdzfin.pdf>
9. Закон за насърчаване на заетостта – Обн. ДВ. бр.112 от 29.12.2001 г. с посл. изм. ДВ. Бр.21 от 13.03.2020 г. [online], [Viewed 10.09.2021], Available from: <https://lex.bg/laws/ldoc/-12262909>
10. Правилник за прилагане на Закона за насърчаване на заетостта – Обн. ДВ. бр.58 от 27.06.2003 г. [online], [Viewed 10.09.2021], Available from: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135468610>
11. Закон за професионалното образование и обучение – Обн. ДВ. бр.68 от 30.07.1999 г. с посл. изм. ДВ. бр.21 от 13.03.2020 г. [online], [Viewed 10.09.2021], Available from: <https://www.navet.government.bg/bg/media/ZPOO-2018.pdf>

12. Наредба за критериите и стандартите за социални услуги за деца – Обн. ДВ. бр.26 от 28.03.2007 г. с посл. и доп. ДВ. бр.37 от 07.05.2019 г.
13. Bowen, G., 2009, Document Analysis as a Qualitative Research Method.

REFERENCES

- Kothari, C.R., Garg G., 2008. *Research Methodology. Methods and Techniques*. New Delhi: New age international publishers.
- O'Leary, Z., 2014. *The essential guide to doing your research project* [online], [Viewed 9.09.2021].

LEGISLATIVE, ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT BASIS FOR THE CONNECTIVITY BETWEEN FORMAL AND NON-FORMAL EDUCATION IN BULGARIA

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the legal framework in the country in terms of the possibilities, regulations and conditions for the implementation of integrated (extracurricular or extracurricular) activities combining formal and non-formal education. A leading method for the qualitative study is the analysis of documents, which in this case covers the fields of educational and social legislation. On this basis, the various forms, and activities for more individualized and differentiated activities are analyzed in parallel as pedagogical but also as a specific type of social work in support of their interests and stakes, as well as for their personal and professional development. the opportunities of non-formal education and social work to support the education system and its institutions in unity. Special attention is also paid to the contribution of non-formal education to the objectives of social work.

Keywords: extracurricular activities; non-formal education; social work

✉ **Dr. Atanas Genchev, Assist. Prof.**

ORCID ID: 0000-0002-9057-3093

Ms. Maria Naydenova, PhD. student

Faculty of Education

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: atanas.genchev@fp.uni-sofia.bg

E-mail: maria.gosheva@fp.uni-sofia.bg